

RECENZIJĄ

Rimantas Balsys*Klaipėdos universitetas*

IR AŠ TEN BUVAU, ALŲ MIDŲ GĖRIAU...

Daiva Vaitkevičienė. *Žydinti taurė. Baltų gėrimai ir apeigos*. Monografija. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019. 431 p.

2019 metai baltų mitinio pasaulėvaizdžio tyrėjams buvo dosnūs (derlingi). Publikuotos net trys solidžios apimties monografijos: Birutė Jasiūnaitė surikiavo visus lietuvių velniavardžius¹, Nijolė Laurinkienė pradžiugino knygą, skirta baltiškai dangaus sampratai², o Daiva Vaitkevičienė užbaigė tirti baltų gėrimus ir su jais susijusias apeigas³.

„Pragarą bei dangų“ palikime ateičiai (arba kitiems), o šiame rašinyje susitelkime ties baltų gėrimų (alaus ir midaus) kultūrai skirta Daivos Vaitkevičienės monografija „Žydinti taurė. Baltų gėrimai ir apeigos“, kurios apžvalgą, matyt, derėtų pradėti nuo pavadinimo. Antrasis pavadinimo sandas jokių paaiškinimų ar patikslinimų lyg ir nereikalauja, o štai pirmasis ir pačios autorės bent du kartus „praskleidžiamas“ skaitytojui: „Žydinti taurė metaforiškai išreiškia gyvybinę jėgą, plūstelincią iš gėrimo indo aukojant apeiginį gėrimą dievams“ (p. 11); „Žydinčios taurės metafora išreiškia žemės ir javų dievybę, kuri, įsikūnijusi aluje, per apeiginį linkėjimą grįžta į javų laukus, kad jie vėl žaliuotų, kūmytųsi, žydėtų ir bręstų. Taip sukasi gyvybės ratas, kuriame apeiginis gėrimas yra derliaus prie-laida, derlius – gėrimo; neįmanoma išskirti, kuris iš šių dėmenų pirmesnis, nes vienas be kito gyvuoti negali“ (p. 174).

¹ Jasiūnaitė, Birutė. *Lietuvių velniavardžiai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.

² Laurinkienė, Nijolė. *Dangus baltų mitiniame pasaulėvaizdyje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

³ Vaitkevičienė, Daiva. *Žydinti taurė. Baltų gėrimai ir apeigos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

Šios dvi citatos ne tik padeda iššifruoti knygos pavadinimą, bet ir rodo monografijos autorės ištikimybę mitologinei rekonstrukcijai, kuri būdinga daugeliui šios mokslininkės publikacijų ir kuri realizuojama kuriant naujas hipotezes; ieškant, atpažįstant ir bandant išaiškinti atskirus mitinius segmentus, bandant patalpinti juos į platesnes, sudėtingesnes mitologines struktūras. Tą patį, tik gal kitais žodžiais, Daiva Vaitkevičienė deklaravo ir pirmojoje savo monografijoje: „Atpažindami slaptaį giminingus daiktų santykius, jausdami metaforoje gimtančią pasaulio vienovę, imame suprasti mitinės kalbos paslaptį, įrašytą dainų, pasakų, papročių, tikėjimų fragmentuose.“⁴

Palyginau šias dvi knygas ne šiaip sau, o tam, kad būtų galima pasidžiaugti mokslininkės branda, sukaupta patirtimi, gebėjimu aprėpti gausią daugelio skirtingų šaltinių medžiagą, o kartu ir pasirinkta viso šio tyrimo ašimi, slinktimi – nuo etnografijos, istorijos, archeologijos link metaforos ir simbolikos: „Norėdami ką nors tikslesnio, labiau apčiuopiamo pasakyti apie baltų apeigas, turime ne tik atpažinti mitologijos ir folkloro simbolinius kodus, bet ir jausti po kojomis tvirtą pagrindą, sudarytą iš gero etnografijos pažinimo, istorijos pajautos ir eksperimentinės archeologijos žinių“ (p. 9).

Prisiminus tvirtą Algirdo Juliaus Greimo nuostatą, jog mitologijos objektas – ne pats pasaulis ir jo daiktai, bet tai, ką žmogus galvoja apie pasaulį, apie daiktus, apie save⁵, galime sakyti, jog Daivos Vaitkevičienės monografijoje šios opozicijos sąmoningai atsisakoma; net atvirkščiai – ieškoma ir randama jų dermė, koreliacija.

Įvadinėje monografijos dalyje, kaip ir įprasta tokio pobūdžio mokslo darbams, supažindinama su knygos sandara. Ją sudaro trys stambios, bet tarpusavyje glaudžiai susijusios dalys, kurių kiekviena skaidoma į skyrius ir poskyrius, o šie – į dar mažesnius segmentus. Pirmoji dalis („Gėrimų alchemija“) skirta alaus ir midaus gamybos būdų, gėrimų sudėties, skonių analizei. Antrojoje dalyje („Žemdirbių ir bitininkų bendruomenės“) analizuojami ritualai, kuriuose naudojami iš grūdų ir medaus pagaminti gėrimai ir kuriais užtikrinamas žemės derlingumas, bičių bei jų sunašamo medaus gausa. Trečioji monografijos dalis („Gėrimų apeiga“), kaip rodo ir pats pavadinimas, atskleidžia baltų gėrimų kultūros religinę (apeiginę) prigimtį, supažindina su esminiais tokios apeigos segmentais, jų funkcijomis. Įvadinėje dalyje esantis skirsnis „Midaus ir alaus ištakos“ (p. 12–21) ženkliai praplečia tiriamo objekto kontūrus. Skaitytojas čia supažindinamas su archeologiniais ir rašytiniais šaltiniais, teikiančiais duomenų

⁴ Vaitkevičienė, Daiva. *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, 158.

⁵ Greimas, Algirdas Julius. *Tautos atminties beiėskant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius–Chicago, 1990, 29.

apie galimą alaus ir midaus kilmę, paplitimą, ritualinį naudojimą ankstyvosiose civilizacijose, taip pat ir baltų kraštuose.

Toks medžiagos klasifikavimas ir jos analizė (nuo „žemės link dangaus“, arba nuo materialiosios kultūros link dvasiškosios) – ir logiški, ir chronologiškai pateisinami. Toks klasifikavimas leidžia monografijos autorei aprėpti platų lauką su tiriamu objektu tiesiogiai susijusių segmentų, kurie tuo pat metu darniai jungiasi į nuoseklią, neišardomą grandinę – nuo salyklo ir misos ilgo „kulinarinių virsmų“ kelio iki rauginimo, kurio procese dalyvauja ir senieji mūsų dievai Puškaitis bei Raugų Žemėpatis; nuo gėrimų ragavimo (įvertinant jų skonį ir stiprumą) ir jų lydinčių dainų iki alaus bei midaus vartojimo žemdirbių ir bitininkų bendruomenėse; nuo bendros ritualo charakteristikos iki esminių apeigos segmentų (apeigos vietos, laiko, dalyvių; ritualinių indų, tekstų, veiksmų) ir jų simbolikos sampratos; galop – iki gėrimų vaidmens, reikšmės paprotinėje mūsų teisėje.

Tyrimas, kaip ir dera, užbaigiamas solidžiu apibendrinimu ir išvadomis, kurie, kaip teigia monografijos autorė, „galėtų būti naudingi toliau nagrinėjant išbarstytą baltų kultūros istoriją“ (p. 352). Ir bus, nes baltų gėrimai, kaip rodo šiame darbe analizuoti istoriniai, etnografiniai, archeologiniai, kalbiniai, folkloriniai duomenys, „sudarė baltų religinės praktikos branduolį“, taip pat atliko „socialinį ir teisinį vaidmenį“ (p. 358–359). Kitaip tariant, baltų gėrimai ir su jais susiję ritualai – tarsi šerdis, jungianti, stabilizuojanti visą daugiasluoksnę mūsų kultūrą, jungianti praeitį su dabartimi, žemiškąjį pasaulį su dieviškuoju, gyvuosius su mirusiais.

Įvertinę tai, kas monografijos autorės padaryta, ir tai, kas čia parašyta, galime sakyti: viskas be priekaištų, tobula. Tačiau prisiminkime posakį, bylojantį, kad tobulumas – ne šio pasaulio vaisius. Ypač šis posakis tinka, kai kalbame apie mokslo vaisius. Kad ir koks būtų tyrimo objektas, surinkta medžiaga, pasitelkti tyrimo metodai, pasirinkta struktūra, dalyko ištirtumo gelmė – visada rasis (ir taip turi būti), dėl ko mokslininkų požiūriai vienu ar kitu klausimu skirsis. Tad ir šioje monografijoje dėl vienos ar kitos smulkmenos galima diskutuoti. Vienas tokių diskutuotinų dalykų – problemos ištirtumo ir naujumo lygis. Bet kurio mokslinio darbo (tiek straipsnio, tiek monografijos) viena svarbesnių sudedamųjų (ir privalomų) dalių turėtų būti problemos ištirtumo lygis. Kitaip tariant, turėtume parodyti, kas iki tol padaryta, kas (galbūt) padaryta ne taip, kokie teiginiai, hipotezės ginčytini, o jau tada suformuluoti, apibrėžti, kas gi šiame tyrime yra nauja. Neteigiu, kad Daivos Vaitkevičienės monografijoje to iš viso nėra, tačiau vienas kitas autorius ar jo darbas, vienas kitas šaltinis pro mokslininkės akis vis dėlto prasprūdo. Pavyzdžiui, apie alų, o ypač apie midų, įdomių hipotezių yra pateikęs Rolandas Kregždys⁶. Dar išsamiau jau minėtas R. Kregždys yra

⁶ Kregždys, Rolandas. *Baltų mitologemų etimologinis žodynas*. T. I. Kristburgo sutartis. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, 357, 369, 379, 394, 367–379.

aptaręs prūsų dievą *Curche* (nuo pirmojo paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose iki etimologijos ir mitologinės tipologinės analizės)⁷, kuriam šioje monografijoje dėmesio skyrė ir D. Vaitkevičienė (p. 171). Apibendrinamas skyrių apie teonimą *Curche*, R. Kregždys atkreipia dėmesį į metodologines problemas: „kai kurių tyrėjų sumenkintas lingvistinis tiriamojo mitologinio objekto aptarimas <...> yra lemiantis atskleidžiant ne tik teonimo kilmę, bet ir dievybės funkcijas bei sąsajų nustatymą su kitų ide. tautų kulto reliktais“⁸. Žinoma, galima nesutikti su tokia mokslininko nuostata, su tokiais hipotezėmis ar jų argumentacija, tačiau ignoruoti jų, matyt, taip pat nederėtų.

Aptardama gėrimo apeigų laiką ir vietą, monografijos autorė užsimena apie Prūsijos valdžios potvarkius, kuriais nustatomas leidžiamo suvartoti alaus kiekis per vestuves ar per laidotuves. Keista, kad pateikiama nuoroda ne į pirminį šaltinį, o į A. Vyšniauskaitės 1989 metais publikuotą darbą. Juolab kad pirminis šaltinis „ranka pasiekiamas“. Ir minėtieji XV bei XVII a. Prūsijos valdžios potvarkiai, ir dar keletas kitų pateikti N. Vėliaus sudarytuose „Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose“. Antai jau Sembos vyskupo Michaelio Jungės įsakuose (1426 metai) sakoma: „Taip pat švęsdami vestuves te neišgeria alaus daugiau negu šešias statines, ir nevalia nei patiems, nei pasitelkus į pagalbą kitus asmenis jo parūpinti...“⁹ O Žemutinės Prūsijos krašto potvarkyje (1427 m. sausio 26 d.) analogiškai nustatomas leidžiamo suvartoti alaus kiekis per šermenis: „Taip pat įsakome: per šermenis, kurias prūsai mėgsta kelti, negalima daugiau kaip vieną statinę alaus išgerti.“¹⁰ Tie patys arba panašūs draudimai dar įrašyti 1444 metų „Žemutinės Prūsijos krašto potvarkyje“, 1445 metų „Potvarkyje visam Ordino kraštui“¹¹, 1639 metų „Prūsijos kunigaikštystės Įsruities ir kitų lietuviškų apskričių bažnyčių vizitacijos visuotiniame potvarkyje“¹².

Žinoma, čia išsakytos pastabos yra smulkios ir jokios įtakos nei medžiagos klasifikavimui, nei tyrimo eigai, nei tyrimo išvadoms neturi ir negali turėti. Tai labiau mokslinės diskusijos, komunikacijos dalykas, gal dar praversiantis ateityje. Juk ir pati autorė pripažįsta, jog „užbaigta knyga – tik dalis to, ką galima pasakyti apie baltų gėrimus ir jų panaudojimą apeigose“ (p. 9).

Pratarmės pirmosiose pastraipose autorė prisipažįsta, jog „knyga brendo daugelį metų“, „darbas truko ne vienus metus su keliomis ilgomis pertraukomis“

⁷ Ten pat, p. 73–155.

⁸ Ten pat, p. 155.

⁹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 484.

¹⁰ Ten pat, p. 488.

¹¹ Ten pat, p. 502, 504.

¹² *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III. XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003, 43.

(p. 9). Galima įtarti (ir pasidžiaugti), kad mokslininkės neslėgė projektinių įsipareigojimų našta. Turiu omenyje paprastai trumpą laiko tarpą, kuris skiriamas kokiam nors projektiniam tyrimui atlikti ir to tyrimo rezultatams (ataskaitoms) pateikti. Tokiu atveju neišvengiama skubos, griebiamą „dideliais glėbiais“ ir tuo pat metu daug kas „pro pažastį išsmunka“. Šiuo atveju viskas kitaip. Galimybė dirbti be skubos, be „prievaizdo už nugaros“, leidžia šiandien džiaugtis ir visiems (mokslininkams, studentams, etninės kultūros puoselėtojams, taip pat namudininkams, pokylių organizatoriams ir visiems kitiems, kurie neabejingi mūsų kultūrai) naudotis šiuo brandžiu darbu.

Patrauklumo, vizualumo monografijai suteikia pusšimtis geros kokybės nuotraukų (iš Lietuvos istorijos instituto, Šiaulių „Aušros“ muziejaus, Lietuvos nacionalinio muziejaus; Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų; Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, Kuldigos savivaldybės muziejaus; Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno; taip pat dalis originalių, fotografuotų Vykinto Vaitkevičiaus, Algimanto Stalilionio). Kaip jau įprasta, monografijos pabaigoje pateikiama santrauka anglų kalba (gal praverstų ir rusų?); o ieškantiems konkrečios informacijos – ir dalykų (p. 408–427) bei asmenų (p. 428–431) rodyklės.

Derėtų pasidžiaugti, jog šios monografijos leidybą rėmė Lietuvos kultūros taryba, tad knyga iš tiesų išleista visais požiūriais kokybiškai. Prie to prisidėjo ir jos apipavidalintojas bei maketuotojas Rokas Gelažius.

Užbaigti šį tekstą norisi Kristijono Donelaičio „Metų“ epizodu, kuriame (kaip ir Daivos Vaitkevičienės monografijoje) darniai susilieja etnografinis ir mitopietinis vaizdiniai:

„Taipgi bevalgant jau ir būriškai besidžiaugiant,
Krizas šūkterėjo; štai tuo tarnai pasirodė
Ir alaus macnaus su drokais atnešė bačką;
O kviesliai su kragais svotbiškai susibėgę,
Pyvo sudrumsto malkus tik košia, tik košia,
Nės tirštoks alus, perdėm per gomurį plaukdams,
Ir tiršti malkai veikiaus prisotina skilvį.“¹³

Dar ši citata primena paprastą tiesą: norėdami pajausti, užčiuopti alaus skonį, turime jį ragauti, o norėdami perprasti šio ir kitų mūsų protėvių gėrimų bei su jais susijusių apeigų prasmę ir gelmę, turime perskaityti šią monografiją. Tada galėsime sakyti: „Ir aš ten buvau, alų midų gėriau...“

¹³ Donelaitis, Kristijonas. *Metai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, 82.